

Dovydas Munius, Rūta Tamkevičiūtė
Pilietiškumo pagrindai. Vadovėlis 10 (II gimnazijos) klasei
Vilnius: Didakta, 2026.

R e c e n z i j a

Valstybė – tai pirmiausia ne teritorija, o ją sudarantys žmonės. Kad valstybė būtų stipri, būtinas stiprus ir nesilankstantis jos stuburas – pilietinė visuomenė. Štai kodėl, be Lietuvos valstybės institucijų griovimo, sovietų okupantui XX amžiuje taip svarbu buvo sunaikinti mūsų šalies pilietinę visuomenę – aktyvius, organizuotus išsilavinusius žmones, sumūrijusius šiuolaikinę Lietuvos valstybę, - karius, policininkus, mokytojus, mokslininkus, šaulius, valstybės tarnautojus ir pan. Tik dėl paklotų pilietinės visuomenės pamatų Lietuvos valstybės stuburo sulaužyti nepavyko – Lietuvos Respublika atkūrė Nepriklausomybę 1990 m., sėkmingai integravosi į Europos Sąjungą ir NATO, iki šiol atlaikė ir atlaiko visas hibridinio pobūdžio atakas, menkinančias mūsų valstybingumą ir siekiančias grąžinti mus į rusofašistinio imperializmo erdvę.

Dėl to sunku žodžiais ir apibūdinti didžiulę Pilietiškumo pagrindų programos reikšmę ugdymui mokykloje, neneigiant, žinoma, pirminės šeimos (tėvų) atsakomybės už savo vaikų auklėjimą. Atvira, teisinga ir darni pilietinė visuomenė, kaip Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įvardintas tikslas, galima pasiekti ir išlaikyti turint ilgalaikę pilietiškumo ugdymo strategiją, kuri prasideda nuo deramų pilietiškumo pagrindų įgijimo per tam skirtą mokyklinio ugdymo programą. Ji turi ir sudaryti prielaidas suteikti pakankamų sisteminių žinių, ir būti inovatyvi bei patraukli atitinkamo amžiaus moksleiviams.

Kaip tik šiems tikslams skirtas recenzuojamas Dovydo Muniaus ir Rūtos Tamkevičiūtės parašytas vadovėlis 10 (II gimnazijos) klasei. Jis toks ir yra – teikia žinių svarbiausiais pilietiškumo ugdymo klausimais, daro tai pakankamai paprastai ir suprantamai, kartu – inovatyviai ir patraukliai. Vadovėlio turinys yra puikiai subalansuotas – per jį moksleiviai išvys ne vien Lietuvą, jos institucijas ir svarbiausius jos bruožus, kuriais reikia pelnytai didžiuotis, bet ir Lietuvą Europoje bei pasaulyje, susipažins su kertinių Lietuvos saugumui ir išlikimui organizacijų, kurių narės yra Lietuvos valstybės sąjungininkės, – ES ir NATO – veiklos pagrindais. Žodžiu, vadovėlis ir gilina jau įgytas istorijos žinias, ir suteikia teisės, politologijos bei tarptautinių santykių žinių

pagrindus. Žinioms įtvirtinti skirti originalūs kontroliniai klausimai ir užduotys, tiek individualiam, tiek kolektyviniam darbui.

Apskritai vadovėlis sudarytas pagal Pilietiškumo pagrindų programos struktūrą ir uždavinius, yra skirtas joje nurodytoms kompetencijoms įgyti bei ugdyti. Tad vadovėlio struktūra skirstant į dalis ir temas yra nuosekli bei pagrįsta. Vadovėlis parašytas dalykiniu, prie moksleivių amžiaus adaptuotu stiliumi, grindžiamas demokratinėmis tolerancijos ir pliuralizmo vertybėmis, vienoda pagarba įvairioms nuomonėms ir pažiūroms. Jo turinys apima visą pilietiškumo ugdymui svarbių temų spektrą – nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos pagrindų ir valstybės institucijų iki Jungtinių Tautų, ES ir NATO, nuo svarbiausių pilietinės visuomenės institutų iki šiuolaikinių nacionalinio saugumo ir gynybos iššūkių. Ypač pagirtinas atskiras dėmesys ne tik ginkluotam ir neginkluotam pasipriešinimui, bet ir svarbiam pilietinės visuomenės ramsčiui – žiniasklaidai, visuomenės gyvenimo skaitmenizacijai.

Suprantama, pilietiškumo pagrindų klausimais niekada nebus visiškai vienodų nuomonių ir vertinimų. Todėl žemiau teikiu ir kritinių pastabų, kurių dauguma diskusinio pobūdžio. Jos pateikiamos pagal struktūrinės vadovėlio dalis.

(1 dalies vertinimas)

1. 1 temoje „Lietuvos Respublikos Konstitucija“ rašant apie Lietuvos konstitucinę raidą (1.1 poskyris) derėtų pažymėti, kad ne visos Lietuvos konstitucijos siekė užtikrinti žmogaus teises, valdžios pusiausvyrą ir teisinį stabilumą (turiu omenyje 1928 ir 1938 m. konstitucijas). Dėl šiek tiek kitokių priežasčių derėtų iš Lietuvos konstitucinės raidos apskritai išimti sovietines konstitucijas – jos iš viso nebuvo Lietuvos valstybės konstitucijos, o svetimos, Lietuvą okupavusios valstybės, primesti aktai. Tarp Lietuvos Respublikos ir LTSR nėra ir negali būti jokio konstitucinio tęstinumo ir tapatumo. LTSR nėra jokia Lietuvos valstybingumo forma, o Lietuvą okupavusios valstybės neteisėtai įsteigta administracinė struktūra. Pastaruosius dalykus siūlyčiau primygtinai atspindėti.

2. 1.1 poskyryje siūlyčiau paminėti šiuolaikinės Lietuvos valstybės konstitucinius pamatus – Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimą, 1949 m. vasario 16 d. LLKS Tarybos deklaraciją, 1990 m. kovo 11 d. Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Jais turi būti grindžiama bet kuri Lietuvos Respublikos Konstitucija. Taip šiuos aktus apibūdino LR Konstitucinis Teismas 2020 m. liepos 30 d. nutarime.

Dar vienas dalykas, vertas paminėjimo iš šio ir kai kurių ankstesnių KT nutarimų, yra trys svarbiausios konstitucinės vertybės, kurių negali pakeisti ir paneigti jokia Konstitucija, jokios, net referendumu priimtose, Konstitucijos pataisos (amžinieji konstituciniai principai), - Lietuvos valstybės nepriklausomybė, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis. Jos kyla pirmiausia iš 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto, kuris visiems laikams nustatė tokį šiuolaikinės Lietuvos valstybės DNR.

3. 1.1 ir 1.2 poskyriuose pastebėtinas smulkus netikslumas: Konstitucija tik populiariai vadinama pagrindiniu įstatymu, o pagal KT formuojamą sampratą ji yra aukščiausioji teisė, aukščiausią galią turintis Tautos valios aktas, įtvirtinantis jos vertybes ir kitus bendro gyvenimo pagrindus. Taip pat galima būtų pabrėžti Konstitucijos preambulėje atspindėtą žmogaus ir Tautos laisvės tarpusavio priklausomybę.

4. Demokratija neturi būti su nutylėjimais, kaip ir nedera su diskriminacija. Todėl 1.3 poskyryje siūlyčiau prie šeimos labai aiškiai parašyti, kad pagal Konstituciją (ir Europos žmogaus teisių konvenciją) šeima laikomi ir mamos (tėvai), vieni auginantys vaikus, ir kartu gyvenantys nesusituokę tėvai su vaikais, ir tos pačios lyties poros (įskaitant auginančias vaikus). Moksleiviams būtų pravartu tai žinoti ir atpažinti atitinkamą diskriminaciją visuomenėje ir valstybėje.

Taip pat galima būtų šiame poskyryje nurodyti ir Konstitucijos 27 straipsnį, kad „Žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas“.

5. 2.4 poskyryje primygtinai siūlyčiau vietoje per daug neutralių sovietmečio ir sovietinės Lietuvos terminų vartoti sovietų okupacijos (metų) ir sovietų okupuotos Lietuvos terminus. Okupacija neturėtų tarsi kažkuo sava.

6. 3 temoje „Jungtinių Tautų Organizacijos reikšmė Lietuvai ir pasauliui“ galėtų būti taisomi smulkūs netikslumai ir padaryti nedideli patobulinimai: JT tikslus ir principus reiktų sukeisti vietomis, be to, būtų galima supaprastinti jų pateikimą užuot ištisai cituojant (pvz., visų narių suverenios lygybės principas, taikaus ginčų sprendimo principas, jėgos ir grasinimo jėga nenaudojimo principas, tikslas palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą); ne iniciatyva „Vienybė taikos labui“, o „Vienybės taikos labui“ rezoliucija (p. 59), be to, GA tada pati imasi svarstyti klausimą, o ne kažkas jai perduoda; galbūt p. 61 derėtų paminėti, kad tarpukariu Lietuva turėjo tris bylas Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teismui, kurios visos baigėsi sėkmingai; JTO galėtų būti apibūdinta kaip universali (pasaulinė) tarptautinė organizacija (p. 64).

7. 5 temoje „Lietuvos Respublikos Seimas“ pastebėtina, kad Konstitucijoje nėra numatytas toks atskiras Seimo pirmalaikių rinkimų skelbimo atvejis, kaip autorių nurodytas „Seimas nesugebėjo suformuoti naujos Vyriausybės arba pareiškė nepasitikėjimą ministrų kabinetu“. Taigi reikėtų tekstą suderinti su Konstitucijos 58 str. 2 d.

(2 dalies vertinimas)

1. 7 temoje „Teisminė valdžia“ siūlytini šie patikslinimai: teismai turi laikytis Konstitucijos ir jai neprieštaraujančių įstatymų bei kitų teisės aktų (p. 6), tai yra KT oficialus Konstitucijos aiškinimas, pagrįstas Konstitucijos nuostata, kad teismai negali taikyti Konstitucijai prieštaraujančių įstatymų (manyčiau, toks teisės viršenybei svarbus akcentas yra būtinas, kad moksleiviai geriau suvoktų Konstitucijos reikšmę ir teismų funkcijos vykdyti teisingumą prasmę); KT tikrina ne tik įstatymų, bet ir kitų Seimo aktų, taip prezidento ir Vyriausybės aktų atitikimą Konstitucijai (p. 7).

Taip pat svarstyti prie reikšmingiausių konstitucinės justicijos bylų paminėti Konstitucijos pataisų konstitucingumą ir Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų doktriną (2014-2020 m.), referendumų organizavimo ribojimus ir tvarką (2014-2020 m.), kelio atvėrimą Lietuvoje steigti NATO sąjungininkių karines bazines (2011 m.); šeimos santykių srityje paminėtini dar du – 2019 ir 2025 m. nutarimai, atvėrę kelią tos pačios lyties porų partnerystei.

2. 11.2 poskyryje rašant apie Rusiją vis dėlto pirmuoju aiškiu akcentu reikėtų dėti Rusijos pradėtą neišprovokuotą agresyvią karą Europoje siekiant sunaikinti nepriklausomą Ukrainos valstybę. Taip pat aiškiai paminėtina Rusijos oficiali rusofašizmo (rašizmo) ideologija, dažnai vadinama „rusų pasaulio“ vardu, neigianti ne tik ukrainiečių tautos teisę egzistuoti, bet ir visų kaimyninių valstybių, įskaitant Lietuvą, nepriklausomybę, siekiant sugriauti vakarietiškas teisės viršenybės, demokratijos ir žmogaus teisių vertybėmis, taisyklėmis grįstą tarptautinę tvarką. Ši ideologija buvo pasmerkta Europos Parlamento 2025 m. sausio 23 d. rezoliucijoje dėl Rusijos dezinformacijos ir istorijos falsifikavimo siekiant pateisinti savo agresijos karą prieš Ukrainą, kuri autorių galėtų būti plačiau panaudota (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0006_LT.html).

Apskritai priešiškų valstybių grėsmių Lietuvai analizėje derėtų išryškinti demokratinų ir autoritarinių valstybių takoskyrą – Lietuvai nekelia grėsmės jokia demokratija, bet visos minimos valstybės (Rusija, Baltarusija, Kinija) yra autokratijos.

3. 12.1 poskyryje derėtų paminėti, kad yra toks Lietuvos Respublikos tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymas, kuris įpareigoja Respublikos Prezidentą taikant konstitucines savo galias aktyvuoti NATO bendros gynybos mechanizmą, nes sprendimas panaudoto ginkluotąsias pajėgas apima ir leidimą naudoto Lietuvoje sąjungininkių ginkluotąsias pajėgas ir naudoti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas kitų sąjungininkių gynybai.

Apibendrinant darytina išvada, kad pilietiškumo pagrindų vadovėlis ***Pilietiškumo pagrindai. Vadovėlis 10 (II gimnazijos) klasei*** (autoriai – Dovydas Munius ir Rūta Tamkevičiūtė) atitinka BUP ir bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir mokymo priemonių atitikties teisės aktus. Jis gali būti teikiamas spaudai autoriams apsvarsčius ir įvertinus pateiktas pastabas.

Prof. dr. Dainius Žalimas

2026 m. rugsėjo 2 d.